

Татјана Малиновић

Приповедање мемората у Смедереву и околини

Айсѝраки̋: Рад се бави приповедањем мемората, традиционалног фолклорног жанра који представља нарацију искуства са натприродним, у Смедереву почетком овог века. Такође, у раду се разматрају и околности под којима се врши нарација као и родна детерминисаност традиционалних фолклорних предања.

Кључне речи: нарација, меморате, сусрет са натприродним, онострана реалност, комуникацијска анализа, родни аспект приповедања.

Човек савременог доба третира се као космополита, човек мас-медија и модерних средстава комуникације. Појединац се учи друштвено прихватљивом понашању и начину мишљења, али их и коригује у складу са законима времена у коме живи. Социокултурна стварност налази свој одраз и у фолклору, вербалном и невербалном, кроз који колектив изражава своје норме и ставове. Модернизација и технолошки развој омогућавају већу трансмисију фолклорних садржаја. Са урбанизацијом, фолклор не ишчезава, него ревидира и проширује свој опус.

Фолклор се служи разним средствима медијације порука и форматира догађаје из сопствене визуре, али на основу ограниченог броја културних симбола и наративних облика. Предмет овог рада, у ширем смислу, односи се на усмени фолклор – на меморате, као једну од категорија демонолошких предања. У основи овог типа предања налази се веровање у натприродна бића и појаве интерпретирано кроз лично или колективно искуство.

Поставља се питање зашто нуминозно толико привлачи људе. Уживање у страху пред непознатим и оностраним није ишчезло пред токовима

урбанизације, чак се чини константом људске културе. Сусрет са натприродним садржи индивидуално-психолошке димензије. То је лични религиозни доживљај са високо емоционалним набојем. Проблем истинитости у овом случају није од кључног значаја и показује се као питање личног избора и слободе интерпретације. Након доживљаја сусрета са непознатим, искуство се интериоризује најпре од самог очевица, а касније препричава и добија нове карактеристике.

У антропологији фолклора, овакав тип нарација сврстава се у категорију демонолошких предања. Обично се сматрају сујеверјем и празноверицама. Шведски фолклориста Карл фон Сидов (*Carl von Sydow*)¹ први је употребио изразе *меморай* и *фабулај* за непосредну говорну ситуацију која се односи на сусрет с натприродним. По чему се разликују ови појмови? Најједноставније објашњење окарактерисало би меморат као лично казивање о неком догађају, а фабулат као колективну наративну форму која се говори у трећем лицу. Дешава се да меморат прерасте у фабулат када настави да се препричава у следећим генерацијама, а позива се на време, место и особу којој се искуство догодило.

У нашој народној традицији постоји чврсто формирана категорија веровања са изграђеним односом према сусретима са оностраним. Када говоримо о оваквој врсти веровања, суочавамо се са религијским синкретизмом, који карактерише нашу народну религију, уз присуство анемистичких и хришћанских слојева. Израз „привиђење“ веома је распрострањен у нашем народу, заједно са терминима „прикојаса“, „авет“, „утвара“, „сабласт“. Често се употребљава и еуфемизам – „нешто“, услед немогућности дефинисања оностраног. Под појмом „привиђење“ у овом раду подразумеваће се „...сваки онај контакт са оностраним, или сусрет с натприродним у свесном, будном стању, у оностраном амбијенту, који се остварује путем чула вида, слуха или додира“².

Проблем који ће овај рад третирати је анализа родног и комуникацијског аспекта мемората сакупљених током 2004. и 2005. године у Смедереву и околини. Овим истраживањем желим да утврдим околности под којима се овај фолклорни жанр данас преноси међу женском популацијом различите старосне и образовне структуре. Испричани догађај подлеже различитим утицајима, као што су социјално-економска ситуација, васпитање, верски и културни утицаји, дух епохе и слично.

1 Карл фон Сидов, *Кашејорије њрозној народној њеснишїва*, Поља 340, Нови Сад, 228.

2 Данијел Синани, *Привиђења и сабласїи у Србији – исїраживања у њожешком и књажевачком крају*, Књажевац 2005, 9.

Питање које се овде поставља јесте – зашто само испитаница? Зар се мушкарцима не дешавају сусрети с натприродним? Или су можда меморати типично женски фолклорни жанр? Меморати нису типично женски жанр, приповедају их и мушкарци исто колико и жене, али на територији где је вршено истраживање нисам била у прилици да забележим ниједно искуство од мушкараца. Сви аспекти друштва и културе могу се посматрати кроз родну димензију, нарочито фолклорни материјал. Предања, а под њима подразумевам и меморате, више него било који жанр фолклористике показују бинарну опозицију и дуалистичке системе³.

Родна анализа у овом раду има за циљ да покаже утицај родних улога у ширењу фолклора, као и околности под којима се преносе фолклорни садржаји. Овакав тип анализе не одређује меморате као женски жанр, него настоји да на основу етнографске грађе један фолклорни феномен буде третиран са аспекта родних улога и односа.

Дистинкција пол/род саставни је део научног дискурса савремених друштвених наука и производ је англоамеричке традиције. Међу мушкарцима и женама нису важне само биолошке разлике већ и културно значење које друштво придаје тим разликама. Такође, важно је разликовање биолошког пола (*sex*) од културно конструисаног рода (*gender*). Америчка антрополошкиња Гејл Рубин дала је најпознатију дефиницију појма род/пол: „Систем пола/рода је склоп аранжмана којима једно друштво претвара биолошку полност у производе људске делатности и у којем се ове преображене полне потребе задовољавају.“⁴ Из ове дефиниције произилази схватање рода као културно-историјског производа насталог кроз социјални процес конструисања статуса и улога жена и мушкараца. Родни односи су културни конструкти и категорије мушкости и женскости не можемо посматрати као биолошке датости.

Родне разлике су производ успостављеног друштвеног и културног система као и односа моћи. Моћ се у друштву успоставља консензусом или силом. Социјализација родова за патријархалну⁵ политику представља неговање и развијање агресије, интелигенције и способности код мушкараца, а пасивности, незнања и послушности код жена. Дакле, видимо

3 Луц Рерих, *op. cit.*, 253.

4 З. Ивановић, *Анђропологија жене и њено утицање родних односа у измењеном дискурсу анђропологије*, у: *Анђропологија жене*, Библиотека XX век, Београд.

5 Под „патријархатом“ подразумевам мишљење и понашање које актуализује доминацију мушкараца и спречава равноправност полова. Патријархат је променљива историјска и културна категорија.

да мушка доминација не почива на физичкој снази него на вредносном систему, који није биолошки конструисан.

Полност, разлика међу половима, као и њихов однос, сматрају се статичном и непроменљивом суштином над којом се гради култура и све оно што подразумевамо под појмом „култура“. Услед културно-историјских околности дошло је до истицања мушког и потискивања женског аспекта на територији Балканског полуострва. Успостављањем патријархалног социокултурног обрасца ствара се неравноправност полова. У савременим друштвима, патријархат као тотални систем приватно-јавне доминације мушкарца над женом више не постоји, али постоје још увек многе форме и сфере у којима је задржана премоћ мушкарца.

Сексуална различитост полова испољава се и на друштвеном плану. Жена постаје „друго“, маргинализовано и инфериорно. Женину потчињеност можемо схватати условно, јер у одређеним аспектима живота, као што је ритуална пракса, мит и обредна активност, жени је придавана фиктивна моћ. Женама није дозвољено учешће у црквеним обредима, а институција свештеница женског рода у хришћанској цркви не постоји. Жена је настојала (а видимо да и данас настоји) да инфериорност у социјалном животу компензује магијском праксом. Непозната, а самим тим и опасна, женска моћ исказује се магијском праксом и као таква пројектује у митску реалност.

Оно што је традиционална култура наметнула као стереотип јесте то да жене говоре више од мушкараца. Стицајем околности, нисам имала прилике да нађем мушкарца који би био расположен да подели са мном искуство са натприродним, уколико се такав сусрет уопште догодио, а верујем да јесте. Разговори са информанткињама вођени су на породичним окупљањима или током уобичајених разговора. Славе и остала празнична породична окупљања третирају се као врста обреда, где су простор и особе у њему детерминисани неписаним обичајним борављењем у одређеном простору пре, током и након обеда као централног чина празника. На породичним окупљањима, мушкарци су са осталим гостима седели у „главној“ просторији. То је обично дневни боравак или просторија која, обично на селу, служи само за гошћење и зове се још и „гостинска соба“. Ако је слава, ту гори свећа, а ако не, онда се ту сервира храна. После ручка, жене одлазе у кухињу или просторију где се припрема храна за послужење.

Прикупљајући материјал под оваквим околностима, логично је што нисам имала прилике да забележим искуство са натприродним припад-

ника мушког рода. Никакав озбиљнији подстицај за разговор није им ни био упућен, јер ако би се случајно затекао у просторији док нека од информанткиња приповеда своје искуство, разговор би се истог тренутка прекидао и касније настављао. Када сам питала једну од информанткиња зашто не жели да прича пред мушкарцима, њен одговор је био да мушкарци не верују у такве ствари док их не осете на сопственој кожи, тако да не жели да њено искуство буде предмет подсмеха и задиркивања.

Драгана Антонијевић⁶ и Данијел Синани⁷ забележили су на терену приличан број мемората од мушкараца, што потврђује чињеницу коју ћу још једном истаћи – да меморате нису типично женски жанр, али околности под којима сам их сакупљала нису дозвољавале бележење сусрета са натприродним од припадника мушког рода. Мушкарци и жене понашали су се у складу са улогама које су им биле просторно и обичајно детерминисане.

Глобално разматрање овог феномена превазилази оквире рада; анализа је позиционирана искључиво на Смедерево у првој деценији XXI века. Иначе, Смедерево се налази у североисточном делу Републике Србије, на Дунаву, који је нераскидиво везан за живот Смедереваца. Од престонице, Београда, удаљено је 46 километара, што пресудно утиче на културни развој града. Богата и бурна историја Смедерева превазилази оквире овог рада. Важно је напоменути да је Смедерево превасходно индустријски град са интензивним приливом становништва са Косова и Метохије, али и из других делова Србије и простора некадашње Југославије. У општини Смедерево данас живи 28 различитих етничких група, што је важно за разумевање културног миљеа града.

ДЕФИНИСАЊЕ КЉУЧНИХ ПОЈМОВА И ОСНОВНИХ ЖАНРОВСКИХ ОДЛИКА МЕМОРАТА

Фински и шведски фолклористи дали су највећи допринос проучавању мемората. Фон Сидов је 30-их година XX века одредио термине *меморати* и *фабулати* за означавање основних облика народне прозе ненаративног карактера.⁸ Индивидуални доживљај је основа на којој настаје меморат, а даљом интерпретацијом тог догађаја добијамо фабулат. Меморати не

6 Драгана Антонијевић, *Ibid.*, 89, 91, 92, 97.

7 Данијел Синани, *Ibid.*, 11.

8 Кирил В. Чистов, *Проблем катјерија усмене йрозе ненаративной каракйера*, Поља 340, Нови Сад 1987, 235.

спадају ни у поетски ни у традиционални жанр. Чак је било и тврдњи да меморати уопште не припадају фолклору, јер не поседују особине фолклора.⁹ И по форми и по садржају, меморати су *ad hoc* формације.

Ако се уопште могу сматрати фолклорним жанром, каква врста жанра су меморати? Анализу започињемо одређењем појма *предање*.

Предања (*Sage*) су још од браће Грим уочена као фолклорни жанр, за разлику од бајки (*Marchen*). По Фон Сидову, значење речи *Sage* је „[...] оно што народ казује о ранијим догађајима или уопште о свему ономе што је за народ од посебног интереса.“ Предања карактерише фрагментарност, стилска непрочишћеност и неуједначеност. Предање настаје по одређеној наративној шеми, традиционалној, која често детерминише садржај.

Предања често говоре о обредним и култним радњама. Снежана Самарџија покушава да дефинише предања као „[...] кратка, једноепизодична, изложена уз емоционалну ангажованост при објашњавању порекла ствари, историјских реминисценција или тајанствено-нуминозног“.¹⁰ Драгана Антонијевић манифестацију демонолошких предања види у три облика: кратко саопштење, меморат и фабулат.¹¹ Демонолошка предања и меморати су класичан жанр фантастике, јер остављају публику у стању недоумице.

Пре него што кажемо нешто више о меморатима, важно је утврдити границу између предања и мемората и њихове евентуалне сличности. Меморати, као што је раније наведено, спадају у демонолошка предања, али поједини научници сматрају да треба направити јасну разлику између предања и мемората¹². Предања су, по Линди Деж, оформљени жанр, док меморати то нису. Проблем такође представља и чињеница да је велики број мемората испричан у трећем лицу. Таква врста мемората у овом раду биће обележена као фабулати или протомеморати.

Када су у питању меморати и фабулати, проблем присуства тј. одсуства традиције представља предмет многих полемика. Традиција није нужни услов за настанак мемората, то је потврђено меморатима насталим у XX веку, али исто тако традиција може бити присутна у мотиву који се ослања на народно веровање. Меморати могу постати традиција уко-

9 Linda Degh and Andrew Vazsonyi, *The Memorata and the Proto-Memorata*, *Journal of Folklore Institute* vol. 87, No 345, 1974, 225, 226.

10 Снежана Самарџија, *Усмено предање између веровања и уметности речи („длаіовијесї ірїіовијесї“)*, Поља 340, Нови Сад, 243.

11 Драгана Антонијевић, *op. cit.*, 88.

12 Linda Degh and Andrew Vazsonyi, *op. cit.*, 225.

лико се даље преносе; иначе, сами по себи не представљају традицију јер су то приче о личним доживљајима. Уколико меморати ипак постају традиција, доживљавају велике стилске измене и прелазе у *у̀редање усїомену*.¹³

Линда Деж и Андреј Вазсони (*Linda Degh & Andrew Vazsonyi*) меморате не сматрају правим фолклорним жанром, јер је много више мемората испричано у трећем него у првом лицу. Временом, неки меморати могу и прерасти у легенду. Када се један интересантан опис натприродног искуства рашири из једне области у другу, шематизује се, убацују се нови мотиви и додају се нови детаљи. Тада меморат прелази у *belief legend*¹⁴. Дакле, схватање мемората је варијабилно – у једној области нешто може бити меморат или фабулат, а у другој (уз одређене промене) легенда.

На основу сакупљене грађе, а узевши у обзир и радове еминентних фолклориста о томе да ли су меморати жанр или не, склона сам тврдњи да су меморати жанр који је најближи правој фантастици. У фантастици се својства актера и хронотопа преклапају градећи кохерентан свет. И у фантастици, као и у меморатима или фабулатима, централни мотив је сукоб два супротстављена света, начело светла или таме, припадности оностраном или оностраном свету. Даље, и у меморатима налазимо као и у фантастици, способност претварања у различите облике, нарочито када су животиње у питању. Повећавањем броја објеката у које се биће претвара шире се и наративни потенцијали приче. У фантастици такође уочавамо и визије. Стварају се представе о паралелној реалности, сну и јави, будности и бунилу. До сусрета два ентитета долази обично у граничним стањима. Тада често долази и до снова са визијама који стављају до знања појединцу да је предодређен за сусрет са оностраном реалношћу за добробит своје породице или ширег колектива.

Оно што ме је подстакло да меморате посматрам као класичан фантастични жанр јесте тенденција мемората да се у њега верује, то што није алегоричан и носи јасну поруку слушаоцима о постојању оностране реалности. Цветан Тодоров¹⁵ као кључну одредницу фантастике узима моменат оклевања у односу на стварно и имагинарно. Могућност оклевања између природног и натприродног ствара ефекат фантастичног. Како Тодоров каже, „посматрач догађаја мора се одлучити за једно од два могућа решења: или је реч о заблуди чула, производу маште, те

13 Karl von Sydow, op. cit., 230.

14 Lauri Honko, op. cit., 12.

15 Цветан Тодоров, *Увод у фантасїичну књижевност*, Рад, Београд 1987, 29.

закони света остају онакви какви су, или се то доиста збило, догађај је саставни део стварности, али тада овим светом управљају закони који су нама непознати“.¹⁶

Проучавајући меморате и фабулате, долазимо до суштине народних веровања, јер према Хонку: „Вера [...] не произилази из спекулације, претпоставке, већ из конкретног, личног искуства“.¹⁷

ИСКАЗИ ИНФОРМАНТКИЊА

Материјал на коме се базира анализа мемората добијен је техником разговора и интервјуа. Оно што је незаобилазно у оваквом типу интервјуа свакако је и прича која се формира из дијалошког односа и која никада није само једна, она се мења и уз њу нужно иде и животна прича или бар одређени сегмент који је неопходан ради бољег разумевања. Наративни садржаји забележени су од неколико информанткиња различите старосне и социјалне структуре – неке су баке, неке девојке, а неке жене средњих година. Оно што им је заједничко јесте свест или искуство о постојању нечег према чему гаје амбивалентне емоције, а које се крећу на релацији од страха ка поштовању. Кроз покушаје испитаница да рационализују догађај, испољава се вредносни и културни став заједнице којој припадају. Проблем веродостојности искустава показује се као питање личног избора и личне интерпретације.

Баба М. из Рагинца

Баба М. је неписмена, али врло интелигентна и расположена да прича. Догађај датира од пре десетак година и, у различитим варијантама, прича се преносила и даље од села, тако да је мало људи у Смедереву и околним селима који нису упознати са овим догађајем. Баба М. је у сродству са актерима, што наглашава као потврду веродостојности свог исказа.

Девојка је тада имала око 16–17 година. Све је почело након смрти младића из комшилука, који се удавио на дан сеоске заветине, Св. Петке Трновске. Младић је био потајно заљубљен у њу, али нису били у могућности да ступе у везу,

¹⁶ Цветан Тодоров, *op. cit.*, 29

¹⁷ Linda Degh and Andrew Vazsonyi, *op. cit.*, 228 (*мој њревог*)

како због сеоских интрига тако и због чињенице да је био верен са другом девојком. Након његове сахране, девојка ноћу устаје и напушта кућу. Када су родитељи кренули за њом, видели су да одлази на гробље, и остаје целе ноћи на његовом гробу. Покушавали су на различите начине да је задрже, али то просто није било могуће. Доводили су по двоје–троје људи, али нико није могао да је спречи у намери да стигне на место на које се упутила – гробље. Врхунац је био кад су позвали интервентну јединицу полиције, али ни они нису могли да је задрже. Ланце и лисице је кидала као од шале. Сеоски поп је долазио сваке вечери, читао молитве и стављао бројанице, које су се саме од себе растурале. Ујутру се будила изгребана по лицу, исцрпљена и уморна, али се ничега није сећала. Како почиње да пада мрак, постаје дезоријентисана и несвесна својих поступака. Док је тако ноћу одлазила на гроб, обично су је пратили мајка, отац и ујак. Приметили су да би се у тренутку када се она појављује на гробљанској капији дрвеће затресло иако није било ветра. Месецима се то понављало сваке ноћи и њено здравље је било прилично угрожено, јер је почела да губи снагу и постајала је све исцрпљенија. Родитељи су се трудили на све могуће начине да јој помогну, одлазили су код разних свештеника, видовњака, сеоских врача, хоџа. Успела је да јој помогне једна ‘Влајна’ из неког села поред Пожаревца. Наиме, вода којом је покојник окупан просута је у девојчину собу, она је дошла у контакт са њом и од тада почиње њена агонија. Воду је комшиница просула намерно, како би напакостила њеним родитељима. Да би се ослободила ‘запоседнутости’, отац и ујак су морали да траже дозволу да отворе младићев гроб, прободу га глоговим колцем, изују му ципеле и баце их у извор. Када је све то обављено, девојка престаје да одлази на гробље, а жену која јој је помогла узима за куму. Комшиница која је просула воду умрла је одмах након што се девојка излечила.

На овом примеру можемо видети како представе о опседнутости људи нечистим силама подразумевају веровање о постојању сила добра и зла. Исцељење опседнутих везује се за истеривање нечисте, натприродне силе из опседнутог тела. Као што смо видели, у оваквим случајевима људи

се готово по инерцији обраћају за помоћ врачевима, хоцама, ниједног тренутка не узимајући у обзир помоћ психијатра. Духовно лице – свештеник, безмало врши обред езгорцизма, званично забрањен у оквирима Српске православне цркве. Не желим да улазим у веродостојност овог исказа, већ само да нагласим да психички склоп индивидуе умногоме зависи од прожимања телесног и духовног, тако да поремећаји у односу према себи и другима могу имати свој телесни узрок.

Као девојчицу, мајка ју је водила у спољни нужник и након тога, престала је да реагује на све спољне надражаје. Своје стање описује као „ја нисам знала ништа.“ Неколико дана пре тога, стрина је везала кћерку на импровизовану љуљашку између два дрвета и када је хтела да је узме, дете је било „полуживо“. Стрина је отишла код неке жене која је бајала и пренела „то“ на информанткињу тако што је бацила воду у њено двориште. Њен деда, отац и ујак отишли су у Гроцку, код бабе која је ‘скидала’ чини, али нису нарочито веровали у то. Када су стигли тамо, она их је дочекала речима како зна да су скептични према њеним способностима. Баба им је испричала укратко како зна шта се девојчици догодило и скренула им пажњу да већ види посмртне барјаке уколико јој не помогну. Рекла им је да узму мед, пешкир, дрвену кашику и однесу на место где је девојчица згазила и све време изговарају бајалицу против злих чини. Урадили су како им је речено, мајка је ‘обајала’, положила девојчицу кашиком меда три пута и све је било у реду.

Покојни муж јој се јављао тако што је држао за руке док се одмарала и неколико пута је куцао у прозор. Ујутру се дешавало да штуча, уколико му не подели кафу. Као млада жена, отишла је са дететом у суседно село носећи дете у ‘љуљци’. При повратку кући, дете је једва донела јер је љуљка била претешка. Када је стигла и извадила дете, осетила је олакшање јер је из љуљке изашао дух неког човека кога су донели из суседног села. Дух, или како га испитаница још зове, „вампир“, настанио се на тавану. Бацао је ствари, лупао, ометао свакодневни живот укућана. То је трајало неколико дана, укућани су се прибојавали, али на крају им је све то

досадило и свекар је почео вербално да се обрачунава са њим, јер је имао обичај да ломи и баца посуђе. Једног дана, после многобројних псовки на његов рачун, дух покојника се наљутио, скочио са тавана у виду ветра и одјурио напоље, праћен лавезом паса који су га чекали испред врата. То се десило увече. Ујутру, када су изашли из куће, нашли су га претвореног у пихтије, јер су га пси растргли.

Баба Душица

Информанткиња је, будући веома религиозна (по сопственим речима), у почетку негирала постојање било каквог искуства са натприродним, очигледно под великим утицајем црквеног учења и свог духовника са којим редовно разговара. Пореклом са села, а и врло говорљива, пристала је да исприча нека искуства, крстећи се после сваког помињања било чега што не подлеже црквеним канонима. По њеном схватању, душа станује у пределу врата. То је изузетно осетљиво место које не сме бити дотакнуто ни водом ни храном јер у супротном долази до смрти. У тренутку смрти, душа излази у виду духа издахом из тела и може се видети.

Када јој је умро муж, често су јој се привиђале „сенке”, али то тумачи „психом”. Једина необична ствар коју је приметила била је да се током емитовања латиноамеричких серија слика на телевизору изненада квари и напрасно поправља одмах по завршетку. Њен покојни муж презирао је те серије и често су се свађали због тога. Веровала је да покојник долази у то време како би је онемогућио да гледа серију, а она би му се често наглас обраћала и молила да је пусти да гледа. То је трајало само до четрдесет дана и врло је захвална покојном мужу што је није плашио док је боравио у кући.

Присуство покојника у кући у којој је живео је неоспорно, по њеном мишљењу, првих четрдесет дана, а негде и дуже. То зависи од воље покојника и од поштовања погребних обичаја. Увредити покојника је јако опасно, а укућани носе консеквенце.

Свог покојног свекра сматра окорелим грешником који је, по свему судећи, завршио у паклу јер се никада није покајао за

своје грехе. Вероватно због тога, на његовом погребу сви су били пијани, а када су хтели да затворе ковчег, поломили су му нос јер је унутра стављено превише ствари. После сахране, њен супруг и синови заспали су под утицајем алкохола, а испитаница није могла. Девер је хтео да затвори врата од куће како не би ушла нека животиња, али врата се никако нису могла затворити јер је нека сила, као олуја, јак ветар, спречавала врата да се затворе. Нису могла ни да се притворе. Неколико људи је покушало да их затвори без икаквог успеха. Врата су те ноћи остала отворена.

У детињству је познавала човека који је погинуо на воденичком млину, а затим се повампирео и као вампир посеђивао своју породицу. То је био њен комшија. Био је, како она каже, „обелодањени вампир“. Посеђивао је децу, полно општио са женом ноћу, хранио стоку, тако да је, када жена ујутру устане, сав посао био обављен. Обично је долазио око поноћи. Једне ноћи, пошто је вампир Драга имао обичај да помогне и у комшијском дворишту, па су људи већ почели да се плаше и живе у страху од његових посета, решили су да га убију. Вампир је стајао поред бунара и захватао воду – будући невидљив, видели су са које стране неко вуче конопац са кофом. Тројица комшија опалила су из пушке и чуо се само гласан узвик „Ијаоооо!“, а од њега су остале само „пихтије“.

Јасмина

Током трудноће са најстаријом кћерком, осетила је као да „нешто“ улази у њу и јаке покрете детета у стомаку иако је било сувише рано да беба „промрда“, како то жене обично кажу. Имала је утисак као да беба прави кружне покрете по стомаку, што је било и наоко видљиво. Пошто се јако уплашила побачаја, отишла је одмах у болницу, али доктори нису приметили ништа необично. Неколико месеци након тога, родила је девојчицу која је мистерија за све докторе код којих је била, а било их је много. Полазећи од идеје да се „дављеник хвата за сламку“, а пошто званичне дијагнозе није било, информанткиња је решила да потражи помоћ на

другој страни – од астролога, видовњака, биоенергетичара, хоџа, па и сеоских врачара. Нажалост, детету нико није могао да помогне, али ако већ нема помоћи, желела је да зна зашто је до тога дошло. Добијала је многе одговоре који нису имали нарочитог смисла, али је од неколико људи добила исто објашњење, иако су различитим техникама дошли до њега. Наиме, у раном стадијуму трудноће, дете је доживело пренаталну трауму која је изазвана породичним проклетством фамилије њеног супруга. Кућа у којој је живела његова породица од петог колена уназад у власништву је исте породице. У супруговој фамилији дешавале су се многе, како она каже, „грозне“ ствари, од самоубистава до бруталних убистава, силовања и најстрашнијих злочина, које су чуване као породичне тајне о којима се нерадо говори нарочито новим члановима породице. Женска особа која је доживела злодело од стране неког члана фамилије „бацила“ је проклетство које је тек након два века испуњено. Информанткиња је чак добила тачно име и презиме те особе и заједно са супругом пронашла је у црквеним књигама, тако да је добила и званичну потврду о постојању далеке рођаке. Свекрва и свекар нерадо су говорили о прошлости породице, а болесну унуку су игнорисали и отворено се стидели. Контакт са остатком фамилије никада није одржан, али трагајући за прошлошћу породице, наишли су на случај двојице дечака са још тежим обликом инвалидитета, које нико никада није видео, јер их се породица стидела и сместила их у установу за напуштenu децу ометену у развоју. Један од видовњака јој је чак рекао да је њена кћи требало да буде дечак да би се проклетство потпуно испунило; тиме што је девојчица, није могла спречити проклетство, али се оно јавило у блажем облику.

Информанткиња се и даље лоше осећала у кући свог супруга. Имала је осећај да ће се сударити са нечим док хода по кући, изненада би у затвореној соби видеала како се подиже завеса као под налетима ветра, сенке су често промицале испред ње, а и предмети су сами од себе пуцали. Није била једина која се тако осећала. Једном приликом, пошто су били спречени да закажу ‘третман’ код једног видовњака

из околине Смедерева, њен свекар је отишао да закаже у њихово име. Двориште је било пуно људи, а тај видовњак, када је угледао њеног свекра, одмах га је позвао унутра. Информанткиња не зна о чему су разговарали, али када су се вратили из Италије после месец дана, свекар и свекрва су продали кућу и купили нову у суседном месту. Свекар је од тада нагло почео да оболева.

Болесна девојчица је, нажалост, преминула. Саговорница је родила још две девојчице, које су, на сву срећу, потпуно здраве.

Љиљана

Информанткиња и њен супруг тврде да на тавану њихове куће „нешто“ постоји. Сваке ноћи, пола сата пре поноћи и пола сата након поноћи, чују се јасни корази који не подсећају на кретање ниједне животиње која би ту могла боравити. Проблем је што не постоји начин да се неко нађе на тавану јер су врата закључана катанцем, а кључ има само њен супруг. Ноћима су постављали замке јер су сумњали на пацове, иако на тавану нема ничег осим кровне конструкције и плоче, сваке вечери проверавали да ли је закључано, да се неко случајно није сакрио, али тајанственом госту никако нису могли ући у траг. Корази се чују сваке ноћи, чак их чују и гости уколико се у то време задесе код њих. Домаћини су се навикли и за сада ништа не предузимају, али су убеђени да нечији дух походи њихов таван.

Информанткиња је пореклом са села, па је због тога, по сопственим речима, склона да верује у могућност сусрета човека са натприродним. Пре удаје, док је још живела на селу, често је одређених дана у години ујутру затицала плетенице на коњским гривама и нико није постављао питање ко би то могао учинити. Подразумевало се да су то учиниле виле.

Њена мајка доживела је „нешто“ веома необично пре десетак година и до данас необјашњиво. Догађај се збио у селу Луњевцу.

Нешто пре поноћи, жена се пробудила и осетила потребу да оде до тоалета, који се налази у дворишту. Јасно се сећа

времена, јер је пре него што је устала упалила телевизор да види колико је сати а да не пали светло, како не би пробудила мужа. Сасвим будна, кренула је полако у двориште и хтела да упали спољно светло. Прекидач се налазио испод коша и како јој је рука кренула ка прекидачу, тако је испред себе видела само зид и изгубила свест. Око пола сата налазила се у несвесном стању а када се „пробудила“, устала је и ушла у кућу. Имала је чудан осећај у глави и била јако исцрпљена. Тек у кући је видела да јој је спаваћица умазана блатом, травом и поцепана на неколико места, што је било апсолутно немогуће јер је пала на бетон где се и пробудила, а тамо нема траве ни блата. Део дворишта који није асфалтиран налази се десетак метара од места на коме је пала.

По сопственом тумачењу догађаја, док је лежала у несвести, жену је неко „створење“ вукло по дворишту, цепало спаваћицу, можда чак и блудничило над њом, али је она била без свести и ничега се не сећа.

Милијана

Оно што је карактеристично за приповедање мемората свакако је то што се током наратива информанти, поред личних искустава са натприродним, радо сећају и оних која су чули од других. Пошто су овде предмет проучавања ситуације чији су актери искључиво наратори, а таквих је догађаја знатно мање од оних који се догађају неком другом лицу, налазим за сходно да и њих забележим. У циљу бележења што више искустава, није препоручљиво прекидати ток наратива, јер се приче надовезују и често туђе искуство понука информанта да се сети свог. Следеће казивање информанткиња започиње питањем: „Јеси ли чула за ону девојку?“

У неком селу, у околини Панчева, умре млада девојка. Тамошњи обичаји налажу да, пошто је у питању неудата особа, буде сахрањена у белом, како би на „оном“ свету пронашла свог супружника. Једне вечери, падала је киша и подигла се велика олуја. Неки младић је пролазио селом и, пошто је јако падала киша, ушао је у кафану како не би покисао. Испред је видео девојку у белој хаљини која му се допала, а кад је видео да је сама, почео је да јој се удвара. Пошто је покисла, огрнуо

је својом јакном и позвао унутра на пиће. Она је пила црно вино и неколико капи просула на белу хаљину. Поседели су неко време и девојка је морала да иде кући, али младић је инсистирао да задржи јакну, јер ће он доћи сутрадан по њу да изађу и, уједно, узме јакну назад. Испратио је до почетка њене улице, а она му је рекла број куће, како би знао где да је тражи. Сутрадан, младић је позвонио на врата и отворила му је жена у црнини. Када је потражио девојку, жена га је упитала да се можда не шали са њом јер је девојка коју тражи умрла пре непуних четрдесет дана. Младић је упорно тврдио да је синоћ био са њом, описао је детаљно и напоменуо да је оставио своју јакну код ње, као и то да су јој на грудима остале мрље од црног вина. Родитељи су били шокирани и реше да одмах оду на гробље и отворе сандук. Олакшавајућа околност је то што је сахрањена у гробници, није покопана у земљу, тако је било лакше доћи до сандука и отворити га. На гробљу су одмах уочили јакну окачену на крст. Када су отворили сандук, видели су велику црвену флеку на грудима.

Постоји читав корпус прича са сличном тематиком, које сам чула у више наврата од различитих људи, али детаљнија анализа тих прича превазилази оквире овог рада. Сматрам да се у основи оваквих и сличних прича о умрлим девојкама налази народно веровање о томе како је лоше умрети некрштен и невенчан па душе покојних траже смирење на овом свету.

Следеће искуство са натприродним такође није искуство првог реда. Актер је отац информанткиње, а догађај је приповедао у више наврата док је био жив.

Као младић, био је јако сиромашан. Живео је у Умчарима, код Гроцке, са бабом и дедом, а мајка је са другим мужем живела у Смедереву. Ужелео се мајке и кренуо пешке да је види. Пут је водио кроз винограде, а он није хтео да носи своје грожђе од куће, да се не би укварило по врућини, него је планирао да га убере у неком од винограда кроз које је пролазио. Ходао је полако и тако дочекао ноћ на путу. Око поноћи, нашао се у винограду, недалеко од мајчине куће, набрао грожђе, када је одједном на њега скочило бело маче. Умиљавало му се око

ногу, тако да га је узео у руке и мазио. Мазио га је и тепао му „мала маца“, кад одједном, маче се окрене ка њему, спремно да скочи, и рече му иронично: „Мала маца!“ Од страха је гурнуо маче, потрчао и брзо стигао до мајке. Пао је на кућни праг, добио јаку температуру и наредна три дана било је неизвесно да ли ће преживети. Баба је довела неку жену да му „пребаје“; она му је рекла да се или срео са „неваљалим“, или је уречен.

Није ретка појава да једна особа доживи у више наврата привиђења, као што је овде случај са информанткињиним оцем.

Једне вечери, кренуо је са другом на прело у суседно село. Пролазили су преко ливада, поред записа Крушка. Када су се враћали са игранке, већ је било око поноћи, изненада су чули музику, подврискивање сватова, али нигде никога осим њих није било. Одједном, његовог друга је „нешто“ зајახало и терало га да хода целе ноћи носећи га на леђима. Тако је било све до првих петлова. Није видео „то“ што га је напало, али је након тога остао слеп на једно око.

Следећа прича такође је искуство њеног оца:

Све до смрти, помагао је на једном имању и радио у газдиној кафани. Ујутру и увече имао је задатак да нахрани и напоји стоку. Штале за стоку налазиле су се на улазу у Петријевску шуму, коју неки сматрају и светом шумом. Поред штала налазила се гомила сувог грања, намењена за ложење фуруне. Стоку је нахранио, али када је кренуо по воду, одједном је упао као у неки вир, „нешто“ га је непрестано вртело и бацало углавном у грање и трње. Није могао никако да се одупре тој сили иако је све релативно кратко трајало. Када је престало, био је сав изгребан. Побегло је и није се враћао до јутра. Ујутру, када је поново дошао, грање је било растурено и обмотано око стаја.

Слушајући разне приче о привиђењима од својих информанткиња, приметила сам да свака од њих, уколико приповеда искуство које није њено, налази за сходно да каже неколико речи о особи од које је то чула.

Такав поступак је мотивисан жељом да се потврди веродостојност приче, да се нагласи како је наратор „проверена“ особа, неко близак, ко није склон измишљању или пак халуцинацијама. Причу која следи информанткиња је чула од своје комшинице, баба Душанке.

Баба Душанка је радила као чистачица како би прехранила своје троје деце. По потреби спремала је станове имућним људима и понекад остајала до касно радећи. Једне вечери, док се враћала кући, одједном су се испред ње појавили коза и два јарета. Ходајући заједно са њом, коза и јарићи су се наизменично појављивали иза и испред ње. Уплашила се, али није хтела да их јури, једино што је могла да уради јесте да запали цигарету како би се мало смирила. Како се појавио пламен шибице, коза и јарићи су нестали.

АНАЛИЗА САКУПЉЕНОГ МАТЕРИЈАЛА: САДРЖИНСКА,
КОМУНИКАЦИЈСКО-КОНЦЕПТУАЛНА, ФУНКЦИОНАЛНА УЛОГА МЕМОРАТА

Када говоримо о садржинској анализи мемората, не постоје битна одступања по мотивима од већ забележених и у народу познатих демонолошких предања. Реченице су често предуге, речник релативно сиромашан, али садржај је полисемичан. Неке од испитаница уносе елементе анегдотског казивања и драмске елементе који могу допринети опстанку и даљем преношењу неког искуства. Информанткиње у узајамном, колоквијалном говору искуства са натприродним именују као „сујеверне“ или „страшне“ приче.

Сусрети са натприродним/оностраним дешавају се углавном на „посебном“ месту и у „посебно“ време. Овом приликом намерно избегавам ознаку „сакрално“ за време и простор, јер је у фолклористици сакрално резервисано искључиво за митове. Демонска бића са којима се информанткиње/информанти сусрећу нису „света“, иако се неки од сусрета догађају на местима као што су црква или гробље. Сусрет са свецем означавао би сакрално искуство, али не и сусрет са демонским бићем. Садржински, забележени меморати су прилично уједначени. Тематски и садржински нема битних разлика у приповедању између старијих – углавном необразованих, и млађих – понекад високообразованих информанткиња.

Сваки исказ можемо поделити на пет сегмената:

1. Прекршај норме
2. Сусрет са натприродним бићем
3. Искушавање човека од стране оностраног
4. Човекова реакција
5. Решење

Већина забележених искустава догодила се ноћу. Ноћ има психолошко дејство на човека јер је у мраку ограничено чуло вида, а самим тим и сналажење у простору без помоћних средстава; то је период социјалне пасивности када се остварује физиолошка потреба за сном. Смена дана и ноћи регулише и усмерава људску активност. Током дана, људско деловање је интензивно, али ноћу се прекида друштвена активност и, по традиционалном веровању, ступа на сцену свет натприродних бића. Ноћ је резервисана искључиво за њихову активност и свако људско продирање бива санкционисано.¹⁸ Границу ова два света означава певање петлова. Један од исказа то илуструје: „Када су се враћали са игранке, већ је било око поноћи, изненада су чули музику, подврискивање сватова, али нигде никога осим њих није било. Одједном, његовог друга је ‘нешто’ зајახало и терало га да хода целе ноћи носећи га на леђима. Тако је било све до првих петлова. Није видео ‘то’ што га је напало, али је након тога остао слеп на једно око.“

Социјална активност на удаљеним и неприступачним местима готово да не постоји. То је још један предуслов за појаву натприродних бића. Контролу над простором и временом, уколико нису друштвено организовани, преузимају онострани силе. Ова два света се међусобно искључују – активирањем једног, завршава се делатност другог.

Само једна информанткиња говорила је о вилама, што наводи на тврдњу да је дошло до извесних промена у начину веровања и приповедања. У српској народној религији, виле спадају у демоне природе и углавном бораве далеко од људи и њихових насеља. Ниједна од информанткиња на питање да ли постоје виле није одговорила негативно, али многе од њих сматрају да је данас готово немогуће наићи на њих јер је мало природе остало нетакнуто. Шта нам то говори? Не сматрам да предања о сусрету са вилама потичу из пре-рационалног света, али склона сам мишљењу да приповедање о сусрету са вилама спада у традиционалну форму предања. Социјалне и историјске промене утицале су на модификацију садржаја

¹⁸ Добра Братић, *Ко су ноћнице и где моју њреданиши*, ГЕИ САНУ, XXXVI–XXXVII, Београд 1988, 27.

предања, тако да информанткиња није доживела сусрет са вилом, него је вила оставила траг свог присуства на коњској гриви. Према народном веровању, коњска грива коју су уплеле виле није се смела рашчешљавати јер би се сама поново уплела, а и ономе ко би покушао да их расплете – осушиле би се руке. Сузана Марјанић¹⁹ плетенице у коњским гривама објашњава као архетип кроћења човекове психе. Плетеница укроћује мужевно-животну снагу и олакшава јахање.

Али то није правило, што показује и приложена грађа. Наиме, много већи број „сусрета“ догодио се у кући, на заштићеном простору и у времену које није нужно ноћ. Приликом сакупљања грађе, наишла сам на низ примера у којима се привиђења јављају рано ујутру или пред мрак, из чега закључујемо да је онострани свет свуда и у свако доба присутан. Поједина демонска бића крећу се и дању, али искључиво на местима где је човекова активност ограничена како не би директно ступили у додир. Ноћу, када нема друштвене активности, човек је препуштен сам себи и својим мислима, било да се налази у свом дому или напољу. Ако пођемо од чињенице да онострано припада супротној реалности, нама непознатој, онда је наша ноћ период њихове пуне активности.

Добрила Братић је веома детаљно писала о овом феномену.²⁰ Човек се налази између „овог“ и „оног“ света који се међусобно искључују, а опет, човек је на себи својствен начин нераскидиво повезан са оба. Заједница има за циљ неутралисање или свођење на најмању могућу меру социјално непожељне везе са „оним“ светом. „Онај“ свет припада таму из које вребају разне опасности.²¹ Смена дана и ноћи, светла и таме, представља симболичку борбу између демонских сила „оног“ света и заштите колектива над појединцем. Човек је у тој борби средиште у коме се додирују две супротстављене космичке силе²², а против сила мрака не може се изборити сам. Друштво на два начина може ступити у контакт са оностраним ентитетом: путем ритуала и директним сусретом појединца са натприродним.

Када говоримо о местима на којима долази до сусрета са натприродним, обично се помињу раскрснице, воденице, дрвљаници, ливаде, шуме, извори, дакле, углавном места која су традиционално означена као места на којима се догађају сусрети са оностраним. Особе настрадале у

19 Сузана Марјанић, *Животињско у вилинском*, Зборник: Између рода и народа, 244.

20 Добрила Братић, *Глуво доба*, Плато, Београд 1993.

21 *Ibid.*, 184.

22 *Ibid.*, 210.

саобраћајним несрећама појављују се на местима где је дошло до несреће и одлазе до места на којима су живеле, а онда изненада нестају. Подаци добијени од информанткиња не оповргавају ову тезу, јер се одређени број искустава заиста догодио у шуми, на ливади, поред гробља и на сличним локацијама, али највећи број сусрета догодио се управо на заштићеним местима као што је дом. Добијени подаци показују да су се искуства приповедана у првом лицу углавном одвијала у заштићеном простору (кући или дворишту), док се искуства која се могу подвести под појам *фабулат* чешће догађају на местима која се традиционално означавају као потенцијално опасна, местима која су ближа „природи“ него „култури“.

Током разговора са информанткињама, важно је забележити и њихово тумачење сусрета који се догодио, јер се кроз то види њихов вредносни и културни став. Схватање загробног живота своди се на „васкрснуће“ покојника праћено по правилу необичним догађајима. Тумачење загробног живота, уз мања или већа одступања, своди се на представе постојања раја и пакла. Појављивање покојника у виду привиђења означава аберантност загробног живота. Аберантност појединца за живота преноси се и на његов загробни живот. О томе је писао Душан Бандић, тврдећи да се личност аберантног појединца не мења после смрти, да је опасан за припаднике заједнице у којој је живео и као таквог, треба га убити и прекинути његов контакт са заједницом²³. Убијањем вампира на симболичан начин указује се члановима заједнице на консеквенце које их чекају уколико се не придржавају прописаних норми понашања²⁴.

У меморатима, религијски и алегоријски мотиви преплићу се и стварају јединствену представу. Комуникацијска анализа фолклорног материјала има за циљ проучавање оног аспекта који се односи на перформанс, усмерен и на слушаоце и на оне који га изводе. По Личу, култура комуницира, а циљ антрополога је декодирање порука умрежених у појаве које посматра²⁵. Приступајући на овај начин проучавању мемората, добијамо за предмет проучавања сусрет са натприродним са веома високим семантичним набојем. Сусрету се прилази као кодираном тексту са поруком која треба да буде прочитана. Овде је питање тумачења од кључног значаја.

23 Душан Бандић, *Вампир у религијским схватањима југословенских народа*, у: Царство земаљско и царство небеско, Библиотека ХХ век, Београд 1997, 106.

24 Душан Бандић, *Ibid.*, 110.

25 Едмунд Лич, *Култура и комуникација*, Просвета, Београд 1983, 7.

Сакупљену грађу можемо поделити на две групе према околностима под којима је настала:

1. Материјал забележен на породичним окупљањима (славе, заветине, рођендани, породични јубилеји)
2. Материјал забележен током уобичајених разговора („уз кафу“ – како се то колоквијално каже)

У првој групи, саговорнице су углавном биле старије жене, а у другој млађе. У неколико случајева, испитанице су биле у узајамно сродничким односима. Породична окупљања су одличан повод за прикупљање грађе од старијих испитаница, јер су често сусрет са оностраним, загробни живот и смрт предмет њихових разговора. Одговор на питање зашто је тако, прилично је једноставан. То су жене у годинама када је мало њихових познаника, сродника остало у животу. Испоштовале су највећу вредност једне патријархалне заједнице – рађање – гајење потомства, тако да се полако припремају за смрт или, како оне воле да кажу: „одлазак на онај свет“. Није било нарочите потребе за усмеравањем разговора, било је довољно само напоменути нешто о сусрету са натприродним и увек је нека од испитаница радо започињала причу. Без обзира да ли је у питању рођендан, јубилеј или слава, увек је право време за препричавање занимљивог искуства. Будући да добро познајем испитанице, знале су да ме интересују њихова искуства и радо су ми излазиле у сусрет. Често су упадале једна другој у реч, подсећале се и надовезивале током казивања, што је такође било важно забележити.

Другу групу испитаница, као што сам навела, чине млађе жене, различитог степена образовања и сличних година. Старије испитанице нису се либиле да са осталима поделе своја искуства, док са млађима то није случај. Разговори су углавном вођени насамо или пак са две-три особе које су такође доживеле слично искуство и добро се познају. Испиање кафе са пријатељима представља и прилику за дружење, тим ритуалом време се успорава и протиче спорије него у току остатка дана. „Кафенисање“ има својеврсни оријентални карактер, а теме разговора који се воде уз пијуцкање кафе, као што видимо из приложеног, неисцрпне су – од ситног оговарања до „страшних прича“. Код млађих испитаница веома је важна блискост и неформалан однос наратора са истраживачем.

У наведеним исказима, комуникацијски чин можемо пратити на више нивоа. Најпре долази до сусрета жене/човека са натприродним, а онда се даље догађај преноси колективу. Појединац често узима из колективног

фонда симболе који најбоље одражавају његове ставове и имају објашњење за његово искуство. Кроз те симболе, појединцу је лакше да разуме опозиције *овосїрано – оносїрано, свеї живих – свеї мрївих, свеї ıри-роде – свеї кулїуре* и да своје искуство интериоризује као комуникацију са „другим“ светом. Људи теже да организују своје друштво на начин на који се верује да је организована природа и ако пођемо од комуникацијске теорије културе, уочићемо у меморатима моменат комуникације два супротстављена света.

Преношење искуства са натприродним путем вербалне комуникације представља понављање догађаја. Ако се догађај приповеда у првом лицу, онда казивањем личног искуства човек покушава да уреди сопствени свет и, у интеракцији са колективом, поврати духовну хармонију која је нарушена при сусрету са натприродним. Често се посеже за религијском праксом у давању одговора на питања везана за сусрет са „оностраним“. Религијска пракса успоставља „мост“ између *ової* и *оної* света. Ти „мостови“ добијају своју материјализацију у виду „светих места“ којима руководе људи вични комуникацији са оностраним силама.

Ако у анализи пођемо од основне информације, а то би било сведочанство о постојању другог света које се испољава појављивањем оностраних бића, видимо да се комуникација између два света одвија са циљем трансфера порука и директног деловања на људског актера сусрета. Манифестација оностраног може бити својеврсно упозорење на несрећни след догађаја и израз негодовања због непоштовања традиционално установљених образаца.

Када говоримо о било ком културном феномену, морамо рећи нешто и о његовим функцијама. Културни феномен је у одређеној мери и детерминисан функцијама које поседује. Код мемората је превасходно реч о нарушавању социјалне равнотеже. То показује и материјал сакупљен на терену, где се информанткиње суочавају са консеквенцама јер су будне када би требало да спавају, посећују удаљена места у „глуво“ доба, нису крштене када је требало и самим тим нису постале чланови религиозне заједнице итд.

Фабулати о девојкама, ређе младићима, који ноћу заустављају аутомобиле веома су распрострањени. Готово да нема ситуације у којој се приповедају сусрети са натприродним а да се не помене и „нечије“²⁶ искуство са сабласним ауто-стоперима. На овом примеру уочавамо валори-

26 Реч стављам под наводнике јер нисам забележила податак да се то догодило особи коју нараторке познају.

зујућу или педагошку функцију фолклора²⁷ отелотворену у меморатима, која има циљ да пренесе одређена знања о култури и нормама понашања. Будући да су аутомобили ушли у ширу употребу тек од шездесетих година двадесетог века, меморати овог типа представљају савременију верзију мотива усамљених путника на раскрсницама или удаљеним сеоским путевима. Поука коју слушаоци треба да извуку из ове приче је двострука: не треба ноћу путовати осим у случају преке потребе и не треба ступати у контакт са непознатим људима. Овакав тип предања, која помиње и Зоја Карановић²⁸, спадају у интернационално распрострањен саже и одсликавају фантастику свакодневнице, типичну за предање. Уз просторно ограничење кретања овде је присутно и временско ограничење – од првог мрака па до изласка сунца.

Највећи број сакупљених мемората односи се на сусрете са покојницима. Смрт појединца ремети устаљени ток живота чланова породице или заједнице где су људи у међусобно блиским односима, јер се смрт комшије или пријатеља у проучаваној средини третира исто као и смрт сродника. Разликује се једино у изостанку ношења спољних знакова жалости (црна одећа, стављање црног барјака на кућу, лепљење умрлица на кућним вратима и сл.), али се уз комшијску или пријатељску солидарност пролази кроз агонију губитка драге особе. Окупљањем чланова заједнице и поштовањем прописаних ритуала, смрт се третира као природан процес и потпада под друштвену контролу. Када говоримо о меморатима који се односе на сусрете са покојницима, смрт као феномен премешта се из домена природе у домен културе. Манифестна функција огледа се у предузимању мера предострожности у циљу заштите осталих чланова од сличних сусрета и у поштовању прописаних ритуалних поступака како би се покојнику олакшао прелазак из једног у други свет.

Следеће питање које се поставља је – шта ми све пројектујемо у демонолошка предања? При сусрету са смрћу, буде се нагони који, уколико нису каналисани на одговарајући начин, могу бити велики проблем за заједницу. Када говоримо о сусрету са натприродним, човек је само објекат, главни актер је демонско, натприродно и код човека се нужно јавља страх. Страх, као психолошки важан феномен, може садржати бројна значења. Самом нарацијом о искуству сусрета са натприродним, које по правилу није нимало пријатно, штавише, може бити и опасно, чо-

²⁷ William Bascom, *Four Functions of Folklore*, JAF, vol. 67, 1954, 333–349.

²⁸ Зоја Карановић, *Универзалне димензије предања као катјерије усмене прозе*, Поља 340, Нови Сад, 223.

век открива – како себи тако и слушаоцима, део својих фрустрација, било да се оне односе на исконске страхове (као што је страх од смрти) или на немогућност обављања задатака које му заједница намеће. Поставља се питање да ли културни контекст врши репресију и изазива фрустрације, чија је једна од пројекција фолклор. Као покушај одговора на ово питање послужиће исказ једне информанткиње. Искуство се може окарактерисати као фабулат, јер се догодило другом лицу, њеној мајци. Нећу наводити исказ у целини, јер је раније већ наведен. Оно на шта треба обратити пажњу је следеће: „Око пола сата налазила се у бесвесном стању, а када се ‘пробудила’, устала је и ушла у кућу. Имала је чудан осећај у глави и била јако исцрпљена. Тек у кући је видела да јој је спаваћица умазана блатом, травом и поцепана на неколико места, што је било апсолутно немогуће, јер је пала на бетон, где се и пробудила, где нема траве ни блата. Део дворишта који није асфалтиран налази се десетак метара од места на коме је пала...“

Мотив полног општења са натприродним силама веома је чест у фолклору и захтева посебно проучавање које превазилази оквире овог рада. Информанткиња експлицитно не наводи да је *неко/нешито*²⁹ блудничило над њом, али и не негира ту чињеницу. Оно што се догодило остаје мистерија. Прељуба или било који вид ванбрачних односа у сеоској средини наилази на оштру осуду од стране колектива, нарочито ако је актер жена. Још један пример из сакупљене грађе потврђује горе наведено мишљење. То је прича о „обелодањеном вампиру“ који ноћу полно општи са својом женом. Уколико је жена објект над којим је „нешто“ надљудско вршило сексуални акт, у том случају она не подлеже санкцијама заједнице. Психолошка функција овог исказа огледа се у прекршају друштвене норме и несношењу последица због специфичних околности. Приповедање о сусрету са натприродним веома је важно за остале чланове заједнице, било да је у питању сеоска или урбана, градска средина. Фолклорни материјал учествује у организацији живота тако што потврђује вредности устаљеног начина понашања и цензурише девијантности унутар шире друштвене заједнице.

29 Курзив мој.

ЗАКЉУЧНО РАЗМАТРАЊЕ

Као фолклорни жанр, меморати дуго времена нису били довољно истражени, али последњих деценија ситуација се знатно мења. Оно што овај рад разликује од досадашњих на тему мемората, био би осврт на њихов родни аспект, који није нарочито третиран међу фолклористима.

Меморати су врло захвални за сакупљање и бележење јер не изискују креативност током приповедања или уметничко надахнуће. Сусрет с натприродним за информанткиње представља лични религиозни доживљај са високим емоционалним интензитетом и кључним значењем за сваку испитаницу понаособ. Као остале наративне форме, меморат кореспондира са основним менталним ставовима који се састоје од свесних и несвесних функција.

На основу добијеног материјала, можемо да одредимо неке од основних карактеристика мемората као фолклорног жанра, а то су: оралност, перформативност, традиционалност, дифузија, начин меморисања, начин преношења, варијабилност форме и колективност садржаја. Традиционални сижеи и вокабулар у приповедању нису нестали или је процес њиховог нестанка готово неприметан.

Контекст у коме се приповеда подразумева извесну присност услед специфичности искуства о коме се говори. Јавља се посебно расположење и код слушаоца и код нараторки, праћено често и спољним манифестацијама: „Диже ми се коса са главе“, „Најежих се док ово причам“ и сл. Страх и узбуђење су неизоставни елементи јер се говори о страви која грубо продире у свакодневницу – о фантастици свакодневног живота.³⁰

У светлу комуникацијске анализе, меморати директно говоре о сусрету два опонентна света и свако приповедање о том сусрету представља централни комуникацијски чин. На оном свету су Бог и остала натприродна бића, која међусобно комуницирају. Ради одржавања баланса неопходна је интеракција два света. Слушаоци валоризују и по потреби цензуришу вербални исказ.

Неки обичај или веровање опстаје док има одређене функције и задовољава потребе колектива или појединца. Примарна функција мемората је социјално-психолошка, а секундарна уметничка. Сусрети са натприродним дешавају се искључиво када је човек сам, без заштите колектива. Чланови заједнице управо приповедањем о сусретима са натприродним

³⁰ Драгана Антонијевић, *Демонолошка њредања: фантасијика у традицијском њричању*, 98.

упозоравају остале чланове на консеквенце уколико се не придржавају традицијом установљених правила понашања.

Меморате не приповедају искључиво жене, мада постоје у фолклористици жанрови који су родно детерминисани. У сакупљеној грађи могу се уочити и неке правилности које би могле да упуте на смер даљих истраживања повезаности између личности испитаника и врсте натприродног ентитета са којим се остварује контакт. Такође би било занимљиво пратити даљу судбину приповеданог током наредних нарација као и околности под којима се приповеда.

Услед способности мемората да комуницирају путем „живе“ речи, тешко је доказати веродостојност прикупљеног материјала који је анализиран у овом раду. Идући „од уста до уста“, меморати су подложни константним променама и трансформацији у зависности од околности. Оно што је заиста важно у меморатима свакако је чињеница да они преко својих разноликих садржаја обезбеђују изузетно флексибилан инструмент за друштвену критику и друштвено санкционисање одређених поступака. Приповедање мемората представља занимљив феномен чије особености морају да управљају природом даљег проучавања.

Белешка о аутору:

Татјана Малиновић, етнолог-антрополог
tatjana_malinovic@yahoo.com

Коришћена литература и извори

- Антонијевић Д., *Демонолошка ѓредања: фанѓасѓика у ѓрадицијском ѓричању*, ГЕИ САНУ ХЛIII, Београд 1994, 85–100.
- Антонијевић Д., *Анѓројолоѓија фолклора – ѓерсѓекѓиве исѓраживања*, у: Етнологија и антропологија: стање и перспективе, Зборник ЕИ САНУ, књ. 21, Београд 2005, 245–250.
- Бандић Д., *Царсѓиво земаљско и царсѓиво небеско*, XX век, Београд 1997.
- Vascom W., *Four Functions of Folklore*, JAF, vol. 67, 1954.
- Bennet G., „*And I Turned Round to Her and Said*“... A Preliminary Analysis of Shape and Structure in Women's Storytelling, *Folklore*, Vol. 100, No. 2 (1989)
- Братић Д., *Ко су ноћнице и ѓге моѓу ѓреганиѓи*, ГЕИ САНУ XXXVI–XXXVII, Београд 1988, 27–36.
- Чистов К. В., *Проблем катѓѓорија усмене ѓрозе ненараѓивној каракѓера*, Поља 340, Нови Сад, 1987
- Degh L. And Vazsony A., *The Memorata and the Proto-Memorata*, *Journal of Folklore Insitute*, vol. 87, No 345, 1974.
- Honko L., *Memorates and the Study of Folk Beliefs*, *Journal of Folklore Insitute*, vol 1, № 1/2, 1964.
- Ивановић З., *Анѓројолоѓија жене и ѓиѓање родних односа у измењеном дискурсу анѓројолоѓије*, зборник Антропологија жене, Београд
- Ивановић З. и Шарчевић П., *О сѓаѓусу ѓела у анѓројолоѓији*, доступно на: <http://www.zaprokul.org.yu/kultura/broj105.html>
- Lintrop A., *The Influence of Oral Tradition on the Formation of Beliefs*, доступно на: <http://haldjas.folklore.ee/~aado/index.html>
- Лич Е., *Кулѓура и комуникација*, Просвета, Београд 1983.
- Марјанић С., *Живоѓињско у вилинском*, Зборник „Између рода и народа“
- Оринг Е., ед. *Folk Groups and Folklore Genres: A Reader*, Utah State University Press 1989.
- Рерих Л., *Шѓа све може и ѓреба да осѓвари исѓраживање ѓредања*, Поља 340, Нови Сад 1987.
- Самарѓија С., *Усмено ѓредање између веровања и умеѓносѓи речи („блатовијесѓ ѓријовијесѓ“)*, Поља 340, Нови Сад 1987.
- Синани Д., *Привиђења и сабласѓи у Србији – исѓраживања у ѓожешком и књажевачком крају*, Књажевац 2005.
- Stulli Бошковић М., *Усмена књижевносѓ некад и данас*, Просвета, Београд 1983.
- Тодоров Ц., *Увод у фанѓасѓичну књижевносѓ*, Рад, Београд 1987.
- Подаци о Бен-Амосовом схватању фолклора доступни су на: <http://www.sas.upenn.edu/folklore/faculty/dbamos/TIOF.html>

Summary

Tatjana Malinović

Narrating memorates in Smederevo and its vicinity

The work concerns the narrating memorates, traditional folklore genre representing narration of experience with supernatural expressed through personal or collective experience. The problem, which is the objective of this work, is the analysis of gender and communicational aspect of the memorates gathered in 2004 and 2005 in Smederevo and its vicinity. This investigation was an attempt to determine the circumstances under which this folklore genre is nowadays conveyed among the female population of different age and education level.

About the Author:

Tatjana Malinović, ethnologist-anthropologist
tatjana_malinovic@yahoo.com